

צניעות¹

... בדורות הראשונים של החסידים היו כמה אנשים גדולים. אחד מהם, בגליציה, בעל "פני משה"² — ספר שאינו כל-כך מצוי. הוא היה המשך תלמידי הבעל-שם-טוב, ובמקצועו סופר סת"ם, כותב ספרי תורה. גם בשטחים רוחניים, "אין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומים זה לזה"³. הם שונים בכשרונות, במהלכים ובדרכי לימוד. יש גאון ביורה דעה, איסור והיתר, ויש גאון בחושן משפט, דיני ממונות. יש יחידי יחידי המומחים בכל התורה כולה, ויש כאלה שהם מיוחדים וספציאליסטים בתחום מסוים. יש המסורים לכל התורה ולכל המצוות, ויש בעלי זהירות, קפידה, דייקנות, קדושה והתלהבות ביחוד ביחס למצוה אחת — עשה או לא תעשה. אותו ר' משה היה ספציאליסט באופן מיוחד בהלכות צניעות ובוזהירות מכל מגע עם נשים. יש כמה דברי חז"ל בסוף מסכת קידושין⁴ וההמשך בהלכות אבן העזר⁵ על כך... חכמינו זכרונם לברכה אמרו שאת יצרא דעריות אי-אפשר לבטל. את יצרא דעבודה-זרה אפשר לבטל אך לא את יצרא דעריות⁶. זהו יצר אנושי. יש בו צד היתר ששייך לקיום המין אנושי. בשביל מצות פריה ורבייה יש לו מקום במידה מסוימת, באופן בריא ונורמלי. יש בו גם צד מצוה, ואפילו צד קדושה, אך מלבד זה אי-אפשר להתחכם. זהו יצר טבעי לאדם מתחילת בריאתו, "אל אישך תשוקתך"⁷. כך הוא טבע האדם, שבפגישת זכר ונקבה, כבר בגיל צעיר, מתעורר יצרא דעריות והרהורי עבירה. אין שום תחבולה לצאת מזה. עכשיו בשפה המודרנית מכנים זאת גירוויס, ואצלנו הם מכונים: הרהורי עבירה, יצרא דעבירה. על-כל-פנים, זו מציאות. יש נוסחאות של גסות רוח, שטות וטפשות: "עכשיו אין זה כבר כל-כך נורא". אלו המצאות ותאוריות חדשות שהתרגלו אליהן.

1. מתוך שיחת רבינו עשרת ימי תשובה תשכ"ט. נדפסה בעטורי כהנים, גליון מס' 166, תשרי תשנ"ט, ובחוברת פתחון פה, ובחוברת מס' 62 עשרת ימי תשובה. 2. ר' משה מפשבורסק, בעל ספר "אור פני משה". בספר "לקוטי שושנים" (מהדורת תשמ"ו, עמ' עב-עג) מובא סיפור זה על רבי משה צבי מסוואראן. 3. ברכות נח א. והעיר רבינו: "י"ל כמו שנאמר בויקרא רבה פ"ז יעקב שכל ביתו עובדין לאלוה אחד כתיב בו נפש, לא כמו עשו דכתיב בו נפשות, ולכן כאן באוכלוסי ישראל וחכמת רזיותם האלהית הדעת המרובה והמשונה בהם היא אחת יחידית וכללית עם מה שהפרצופים רבים ומפורטים". ועיין עין איה ב, ברכות, ט רפד, עמ' 370 (עולת ראיה א, עמ' שפח-שפט). 4. קידושין פ ב. פב ב. 5. שו"ע אבן העזר סי' כא-כב. 6. יומא סט ב. 7. בראשית ג טז.

קוצר הראות
ה רק מכוסה
ור והמתבונן,

היפוי הציורי
שלא להרחיב
האיש.

החן וההוד,
בן מן הכעור
תגלות הכעור
ליתן רפיון
יבה ונאה.

ור תציל את
אין זה עומק
ברוח הטהור
בטבע, לא
נתפלא כמה
רת את טבע
ממעל לכל
זהו הצנוע
וב, הוא לא
יוב לו מאד,
שלמה שהם
עולמי עד,
אשתו.

עמ' 18-19.

דחות מפניה
החלש יגרמו
[על כן הם
ראוי להיות
רץ ממקומה
ל המין הוא

עמ' קמז.

אך אין יותר חכמים מחז"ל. הם היו די חכמים, די פיקחים, די מודעים
לנפש האדם.

הזכרנו שיש גאונים צדיקים המיוחדים בדבר מסוים בתורה, הם יודעים את
כל התורה כולה, ויחד עם זה הם מיוחדים בחלקי תורה, חלקי לימוד, חלקי
מוסריות, חלקי מצוות או חלקי זהירות מעבירות מיוחדות.

על ר' משה מספרים שהיה ספציאליסט, מיוחד בצדקות של זהירות מנשים.
כאשר היתה מגיעה אליו שמועה שבחצר החיצון של הבית נמצאת אשה העומדת
להיכנס, היה מתחיל לרוץ ולברוח חדר תוך חדר.

פעם אמרו לו: רבי, למה לך כל הטמפרמנט הזה, כל הפחד הזה מגירוי
נפשי יותר מכל הצדיקים? אין לפחד כל-כך, אין זה כלום, אין בזה ענין. הוא
השיב: ביחס לאשה, אני נזכר בכל דברי חז"ל בגמרא ובשולחן ערוך שאמרו
להתרחק מן האשה⁸, לכן אני מפחד מזדעזע ובורח.

זו דוגמא אצל אדם גדול במדרגה גדולה, של התחשבות, חרדת קודש כלפי
חכמת הקודש של חז"ל במובן המוסרי.

8. "צריך אדם להתרחק מן הנשים מאד מאד" טור אבן העזר סי' כא. שו"ע שם סע' א. ועיין ב"ח
וב"ש. ובאפי זוטרי פירש: מאוד מאוד עד הקצה האחרון ולא במיצוע כשאר מידות.

"וצריכה האשה שתהיה צנועה בטבילתה, ותבוא דרך
צניעות מן הטבילה, וכן תהא צנועה בכל מעשיה ודרכיה,
כי בשכר הצניעות, בניה כשרים וצדיקים.
וצריכה האשה שתהא צנועה ונזהרת שלא יסתכלו בה
בני אדם חוץ מבעלה, שהמסתכלים בפניה או בידיה יורדן
לגיהנום והיא ענושה בעונש כל אחד ואחד מהם, מפני
שהחטיאה אותם ולא נהגה צניעות בעצמה ונכשלו בה"
רבינו יונה, אגרת התשובה, סע' עדעח.

בשמתם עקב רב". ועל-כן אמרו: חביבין עלי דברי סופרים יותר מיינה של תורה, כי גדריהם וגזרותיהם הם מעקרי היראה. ומצות היראה, שכרה כנגד מצוות רבות, כי היא היסוד להן.

וכמו שמצינו שדברי חכמים גדולים מדברי תורה, כך ענש העובר על דבריהם מרבה — כבר אמרו רז"ל [ברכות ד:]: כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. ויראה זה זר: היאך אפשר שהעובר על עשה מן התורה לא יתחייב מיתה והעובר על אחד מן הלואין לא יתחייב כי אם מלקות ארבעים, והעובר על אחד מהשבותין חייב מיתה?

והתשובה בזה — כי ישראל העובר על דברי תורה מצד אשר תקפנו היצר, יענש כמשפטי התורה. אבל העובר על דברי חכמים — אחר היותו שומר דברי תורה, לא יהיה זה מתולדת היצר ותקיפתו, אבל מצד-הבדיון; ולכן יתחייב מיתה [ראה שעת הנ"ל, ה].

ושמא תשיב: אף-על-פי שטענה זאת מספקת, היכן יצא לרז"ל חיוב מיתה זה, שלא מצינו בלאו ד"לא תסור" חיוב מיתה? תשובתך — השאלה הזאת מושכת כמה שאלות עמה: שמצינו כמה אנשים הגיעם ענש רב על עברה אחת, אף-על-פי שלא נתברר הענש ההוא בתורה — אמרו בפרק "המקנא" [סוטה י:]: מפני מה נענש אסא? — מפני שעשה אנגריא בתלמיד-חכמים. ובפרק "ואלו נאמרין" [שם לה.] דרשו: "ויחר-אף" ב' פעם ויכהו שם האלהים על-השל" [ש"כ ה, ז] — רבי יוחנן ורבי אלעזר, חד אמר: על עסקי שלו; והוא — שלא הביין ארון, נושאיו נושא; הוא עצמו — לא כל-שכן? ויך באנשי בית-שמש, כי ראו בארון יי" [ש"א ה, ט] — משום דראו ויך? רבי אבהו ורבי אלעזר, חד אמר: קוצרים ומשתחיים היו; וחד אמר: מלי נמי אמור: מאן

אמרך דאמרית, ומאן איפיקך דאיפיקת? ובכל חיובי-מיתה אלו לא מצינו רמז בדרכי התורה, כמו שלא רמז בה לעובר על דברי חכמים.

ובן בענין ראובן, שראינו [בראשית מט, גד] שהשיג ענש גדול על חטא מעט — כבר אמרו בשבת [נה:]: אמר רבי שמואל בר-נחמני אמר רבי יונתן: כל האומר: ראובן חטא, אינו אלא טועה, שנאמר [בראשית לה, כג]: "ויהיו בני-יעקב שנים עשר" — מלמד שכלם שקולים כאחד. עוד שם: תניא, רבי שמעון בן-אלעזר אומר: מצל אותו-צדיק מאותו-עוון ולא בא מעשה זה לידו; אפשר עתיד ירעו לעמד על הר-יעקב ולומר: "ארור שכב עם-אשת אביו" [דברים כו, כ], ויבוא חטא זה לידו? אלא מה אני מקיים "וישכב את-בלהה פילגש אביו" [בראשית לה, כב]? — עלבון אמו תבע; אמר: אם אחות אמי תהא צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי? עמד ובלבל את יצועה. ואם-כן, אחר שלא חטא, וכל האומר: חטא, טועה — היאך אבד בחטאו זה שלשה כתרים, כהנה ומלכות והכוכרה [ב"ר צט, ח]?

והתשובה בכל אלו-השאלות — כי הענשים שנאמרו בתורה הם כללים ששייגו לכל אדם; אבל יש עוד ענשים חלוקים כפי הפרטים. כי העובר על דברי-תורה מצד תולדת היצר, יענש על לאו אחד מלקות ארבעים; אבל העובר על דברי-תורה מצד-היאוש, בזה הוא בונה דבר ה'. ואין לך כל קוץ-וקוץ שבתורה שלא יתחייב, העובר בה בכעין-זה, מיתה. והחלוק בזה: כי העובר על דברי-תורה מצד תולדת היצר, אינו חוטא רק באותו-מעשה לכו; אבל העובר על דברי-תורה מצד-בזותו דבר ה', הוא מבטל באותו-מעשה כל התורה כלה. ודבר זה יחלק כפי העוברים: כי יותר יחשב מרד כאשר ימרד בהש"י חסידו ונאמן ביתו כאשר יחטא, מן האחרים.

כך; מי שמצוה ועושה — על-אחת כמה וכמה. כי
כזה המאמר אצלי שלש טענות: הטענה האחת — שמן-
הידוע כי כגדל הצער אשר יגיענו בעבודתו, יגדל שכרנו.
וכבר אמרו רז"ל [אבות ספ"ה]: לפום-צערא אגרא. וידוע כי מי
שאינו מצוה ועושה לא יתקפהו היצר שלא לעשות אותו-
המעשה, אחרי שלא צוה בו כֹּאֲשֶׁר יתקפהו למי שנצטוה
[ראה תוספות, קידושין שם וע"ז ג. ד"ה גדול]. ועל-דרך זה אמרו ביומא
[פ"ו מ"ד]: מירושלים ועד צוק תשעים ריס, שבעה ומחצה לכל
מיל-ומיל; ועל כל סכה-וסכה אומרים לו: הרי מזון והרי
מים. והיו עושים זה להשקיט תאותו בהכרח, כמו שאמרו
בתלמוד [שם טו]: תאנא, מעולם לא נצרך אדם לכך; אלא
אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו.
ולפיכך המצוה ועושה, אשר יתקפהו יצרו ואף-על-פי-כן
יתגבר עליו ויכניעהו, יגדל שכרו מאשר יעשה המצוה, אשר
לא צוה בה, בהזדמן אליו, ויבטלנה כֹּאֲשֶׁר יחפץ. אבל מה
שהסכימו עליו חכמי ישראל, הוא שב אצלנו ואצלם, אחר
הסקמתם, כמצוות המפרשות בתורה, ושכנו אנוחנו מצוים
ועושים.

והטענה השנית — שיש מן המצוות הרבה דבקות במינים
ומיחדות בהם, כעין המצוות התלויות בארץ
ומצוות שנצטוו בהן הכהנים ולא נצטוונו אנו בהן.
ולפיכך, מי שאינו מצוה ועושה לא יגדל שכרו, כי אפֿשר-
שאין רצון הש"י בו ובמינו, אחרי אשר לא צוה בו.
ואף-על-פי שהתורה כלה "דרכיה דרכי נעם" [ראה גיטין נט:],
אפֿשר כי יש במצוות טעמים שנתחדדה מהם המצוה במי
שמצוה ועושה. וכבר נתברר מדבריהם ו"ל [סנהדרין נח:]
שישראל המקים את השבת, יגדל שכרו; וגוי ששבת ח"ב.
ואף-על-פי שלא נלמד כן בשאר המצוות אלא על מה

שבאה המניעה מהם; שאלו כן, היה אסור למי שאינו
מצוה ועושה לקים את המצוות, חלילה — מפל-מקום,
נלמד לשאר המצוות שאפֿשר שלא תשלם פֿונת המצוה
וסודה במי שאינו מצוה בה כֹּאֲשֶׁר תשלם במי שצוהו
הש"י. אבל כֹּאֲשֶׁר יגזרו החכמים הדבר, כֹּכֵר הספים בו
הש"י וצוה על כל מה שיגזרו בו וידוע שתשלם פֿונתו
בו.

והטענה השלישית — אלו היה מגיע לה' תועלת כֹּאֲשֶׁר
יעשה האדם מן המצוות, היה ראוי שיקבל שכר
מי שאינו מצוה ועושה, כמי שמצוה ועושה, ויותר ממנו.
אף אחרי שאין להש"י תועלת מן המצוות ולא גזק מן
העברות — נמצא שכלל התורה היא לזכות את ישראל;
וכיון שכן, גדול המצוה ועושה, שזה — רצה הש"י לזכותו,
וזוה — לא זכהו. אבל דברי סופרים, כֹּכֵר זכנו הש"י בהם
על-דרך הכלל. נמצא שכל הטענות שיש ברבוי השכר למצוה
ועושה, כלן הן כֹּדְבְרֵי רז"ל. ולפיכך יגדל שכר כֹּדְבְרֵיהֶם
מדברי תורה, מן הטענה שהזכרנו.

והר"ר יונה ו"ל [שע"ת ג. ז] נתן טעם אחר בזה: לפי שידוע
שיראת הש"י יסוד המצוות, כמו שנאמר ויכריס י. יב:
"ועתה ישראל מה יי אלהיך שאל מעמך כי אם-ליראה".
ותקנות החכמים ויגדריהם הם יסוד לדרך היראה, כי יעשו
גדר והרחקה, פֿן-תגע יד אדם באסור התורה; כבעל השדה
אשר יעשה גדר לשדהו, מאשר יקר בעיניו פֿן-יכנסו בו
בני-אדם והיה למשלח שור ולמרמס שֶׁה — כענין שנאמר
ויקרא יח ל: "ושמרתם את-משמרת" — עשו משמרת
למשמתי [יבמות כא]. ורב הזהירות והגדר וההרחקה מן
האסור, הלא-זה מעקרי המורא. והמרבה לזהר יגיע אל השכר
הגדול, כענין שנאמר [תהלים יט, יב]: "גם-עבדך גזר בזה בהם,

ולפיכך כל ישראל העובר על דברי חכמים חייב מיתה, כי הביאו לזה מאשר הוא בזה דבר ה'; ואינו חוטא בלאו ד"לא תסור" בלבד, רק בכל התורה.

שפוא תאמר: היכן נרמז זה בתורה או בדברי רז"ל? — הרי ראיה ברורה במסכת סנהדרין [צט:] תנו רבנן, "כי דברי בזה" [במדבר טו, לא] — זה האומר: אין תורה מן השמים. ואמרו שם: רבי נתן אומר: כל מי שאינו משגיח על משנתו. וזה הענין צריך עיון, שפכר אמרו במנחות [צט:] הקורא קריאת-שמע שחרית וערבית, קיים מצות "לא ימוש" [יהושע א, ח]. ובגדרים [ח]: מאי קא משמע לן: דלרוזי נפשה? הינו דרב גידל קמיתה! הא קא משמע לן: דאי בעי, פטר נפשה בקריאת-שמע שחרית וערבית; משום הכי חילא שבועה עלה. אם-כן, היאך אמרו כאן שעוסק בתורה תמיד, מפני שאינו משגיח על משנתו, יהיה בכלל "כי דברי בזה"? והתרוץ בזה — כי מי שאינו עוסק בתורה, אינו בזה דבר ה'; אבל מי שעוסק בתורה ואינו משגיח על משנתו, הוא בזה את דברו וחיוב מיתה.

הגה הוכחנו שכל העובר על דברי-תורה מצד-בזותו המצוות, יתחייב מיתה. וזהו שאמרו: כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. אחר שדברי חכמים יסוד למדרגת היראה — העובר על דבריהם, מורה בעצמו שפורק יראת שמים; שפכר ידוע שפונת כל התורה להשיג יראת שמים, ואין התכלית היותנו משיגי החכמה, כי השגת האדם בחכמה מעוטה. ככר ראינו [ויאמר יד]. מי שנאמר בו [מ"א ה, יא]: "ויחכם מכל-האדם", וכשהגיע לפרה-אדמה, אמר וקהלת ז, כג]: "אמרתי: אחכמה, והיא רחוקה ממני". וכבר באר זה איוב [כח, יב ולהלן] באור רחב. ומה שחייבנו בלמוד, ראשיתו אינו רק להגיע אל

המעשה; כי אי-אפשר לעשות המצוה במתכנתה מי שלא ידענה, באשר יעשה מי שידענה.

וזהו שאמר שלמה-המלך ע"ה [משלי יד, לד-לה]: "צדקה תרומם-גוי, וחסד לאמים תטאת. רצון-מלך לעבד משפיל, ועברתו תהיה מביש". הפרוש: אף-על-פי שהצדקה תרומם גוי והחסדים שעושים הגויים נחשבים להם כחטאת — אף-על-פי-כן, לא יגדל שקרם כמו שיעשהו ישראל; וכל-זה, מפני שאינם בקיאים בדקדוקי המצוות. אבל התכלית הוא להשיג יראת שמים. ולפיכך כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה, שהוא מקעקע היסוד. וכמו שאמר שלמה-המלך [שם א, ז]: "יראת יי ראשית דעת, חכמה ומוסר אוילים בזו". ירצה בזה שראשית השכל ויסודו הוא יראת ה', ומי שיש לו יסוד יוכל לבנות עליו; והראיה על-זה — כי האוילים, אשר לא יעלו על-לב היראה, יבזו החכמה והמוסר.

ויש כאן שאלה: שאנו אומרים שיראת ה' יסוד התורה, וכן בהרבה מקומות — אמרו בפרק "במה-מדליקין" ושבת לא: אמר רבי יהודה: לא כרא הקב"ה את עולמו אלא כדי שייראו מלפניו, שנאמר [קהלת ג, יד]: "והאלהים עשה שיראו מלפניו". עוד שם: אמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר בר-שמעון: אין לו להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר [איוב כח, כח]: "ויאמר לאדם: הן יראת אדני היא חכמה" וגו'. ומקרא מלא דבר הפתוב [דברים י, יב]: "ועתה ישראל, מה יי אלהיך שאל מעמך, כי אם-ליראה את-יי אלהיך". העולה מכל-זה שיראת הש"י — פונת בריאת העולם ויסוד התורה. ובסוטה, פרק "היה-נוטל" [כב, ג], נראה בהפך — אמרו שם: תנו רבנן, שבעה פרושים הם: פרוש שקמי, פרוש נקפי, פרוש קוזאי, פרוש מדוכאי, פרוש מה-חובתי-ואעשנה, פרוש מאהבה, פרוש מיראה, וכו'. מאהבה ומיראה — אהבת

שישמע לקול התוכחה וגם זה בכלל הפתי, כי פירשו ז"ל: כי הוא המתפתה ביצרו (עירובין יט ע"א, ע"ש).

והנה הוזהר על תוכחת הנער, אף על פי שהוא רגיל בחטא ימים רבים, מפני שהוא תחת יד האב ליסרו ולהכותו. והשנית, מפני שיש תקוה שימשול בתאוות וישנה את טבעו, אחרי כי עודנו בימי הנערות, וכן כתיב: "אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו" (כב, טו).

ז יראת יהוה ראשית דעת החכמה ומוסר אביו אילים בוז:

יראת יי ראשית דעת. תחילת כל דעת - תלמוד לנפשך יראת ה' יתברך. כי החכמה והמוסר - אילים בוז, שאין להם יראת ה' ואינם יקרים בעיניהם, ולא תצליח בלמוד החכמה אם איננה יקרה בעיניך, ולא תתקיים בדרך. ונאמר: "נחלתי ערותיך כי ששון לבי המה" (תהלים קיט, קיא). ואמרו ז"ל: כל שיראת חטאו קדמה להכמתו, חכמתו מתקיימת (אבות פ"ג מ"א).

ח שמע בני מוסר אביו ואל תתוש תורת אמה:

שמע בני מוסר אביו. צריך להקדים ארבע הקדמות להצליח בעבודת ה'. הראשונה - שיקדים בחברת הטובים והמלמדים להועיל, ויחפוץ לשמוע מוסרם, שנאמר: "שונא תוכחת בער" (יב, א), "שונא תוכחת ימות" (טו, י). והשנית - יזהר מכל חברה רעה ולא יתחבר לרשע, פן יכשילהו. והשלישית - יתן אל לבו העונש והשלום והגמול והשכר ויירא את ה', כי אין הצלחה לעבודה מבלעדי היראה. והרביעית - יתעסק בחכמה ותהי חביבה וחשוקה בעיניו ויטרח בה ויקל בעיניו טרחו עליה, כענין שנאמר: "ויהיו בעיניו כימים אחרים וגו'" (בראשית כט, כ). ויזהר שלא יתעסק בחכמות החצוניות הרקות והרעות ולא יתחבר אל השונים בהם, פן יכשילוהו וינטו רגליו. ולמוד החכמה יצילוהו מזה, שלא יכשילוהו הכופרים, ולא יהגה בספריהם ולא יאמין לרבריהם, ועל ידי ההקדמות האלה יצליח בעבודה. ואמרו ז"ל: היראה מביאה לידי מעשה⁵, ובמקום אחר אמרו: גדול תלמוד, שהתלמוד מביא לידי מעשה (ב"ק יז ע"א). וכאשר ישקוד על המעשה, לעזוב החטא ולקיים המצות, יגיע מזה אל המעלות, כאשר יתבאר. והנה על זה הסדר שכתבנו לך, תראה הפרשיות בתחילת הספר הזה סדורות ומבוארות, ויגלו אליך דרכי העבודה והיראה, סדרם וסודותם.

עתה החל במצות מוסר אב ואם החפצים בתקון מנהגי הבן וטוב מוסרו. ואחת מן האזהרות הנזכרות תמיד מן הספר הזה, שיהיר על הבן לשמוע מוסר האב, ועל האב להוכיחו. וטעם העיקר הזה, מפני כי הנער לא שלמו כלי

5. לא מצאתי.

שכלו עד אשר יגדל, ויצר לב האדם רע מנעוריו. והנה הוא מתנהג כפי תאוותו, כי אין לו עזר מאת שכלו להוכיח נפשו ולהניח דרכי תאוותו, ואחרי שירגיל נפשו בימי הנערות ללכת אחרי תאוותו, יתחזק הכח המתאוה אשר בו, וכאשר יגדל וישלם כח שכלו ויבקש להפר מדרך תאוותו, יכבד עליו מפני הגדול וההרגל. על כן צריך שיעזרהו יולידיו בשכלם ויוכיחוהו ויריכוהו בדרך ישרה בימי הנערות, וגם כי יזקין לא יסור ממנה. ודרך התוכחת מתבארת מפסוק אחר והוא: "חנוך לנער על פי דרכו" (כב, ו). ויורה על הענין שאמרנו, מה שאמרו ז"ל: "ג שנה קדם יצר הרע ליצר טוב (אדר"ג פט"ו).

ט פי לויית חן הם לראשון וענקים לגרגרתיך:

כי לויית חן וגו'. מוסר אביך ותורת אמך הם לויית חן לראשך וגו'. וענין המשל, כי על ידי קבלת המוסר וטוב ההנהגה, תהיה החכמה מפוארת ומהודרת, אם יגיע למעלת החכמה והדעת, ויהיו דבריך נשמעים ומקובלים על לב שומעיהם. כי הראש משל לחכמה אשר שם החכמה וכוחות השכל, והגרגרת משל לדבור, כי הקול עובר על הגרון. ואמרו מחברי המוסר: מה טובה החכמה תייפה את המעשה, ומה טוב המעשה תייפה את החכמה. (מבחר פנינים שער החכמה מאמר כ"ז).

ויתכן לפרש 'מוסר אביך' - דברי תורה, והאב הוא השם ית'. וכן: "הלוא הוא אביך קנך" (דברים לב, ו), "אתה יי אבינו אתה" (ישעיה סג, טו). 'תורת אמך' - התקנות שתקנו האבות והגדרים שגדרו חכמי ישראל לתורה. 'כי לויית חן' - שים רעיוןך ומחשבותיך להתבונן בהם, כי הם לויית חן לתבונתך ודעתך והגית בהם תמיד, כי הם ענקים להגות שפתיך.

י בני אם יפתוך חטאים אל תבא:

בני אם יפתוך וגו'. עתה יזהיר להברל מן החברה הרעה, כי תדיח לב האדם מן הדרך. וכן פתח דוד המלך ע"ה: "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים" ואחריו "כי אם בתורת יי וגו'" (תהלים א, א-ב), למדנו כי יש על האדם לפרוש מדרך חטאים ומושב לצים, ואחר כך יהגה בתורה. וכן תראה שסדר שלמה ע"ה דרישת החכמה אחר הפרד מן הרשעים והשיב אל [לבנו] העונש והגמול ליראה את השם⁶.

6. כן ג"ל להגיה עפ"י המבואר לקמן פסוק כ' הפרשה השלישית וכו' ע"ש.